

פרשת קלאדובו שאבאץ*

הרעיון לכתוב את הספר על גורלם של המעפילים, שלימים נודעו בשם 'קבוצת קלאדובו-שאבאץ', הוא פרי שילוב של שתי מגמות – הנצחה ומחקר היסטורי: הנצחת האנשים שנספו, אף שקיוו להציל את חייהם באמצעות עלייה ב', ורצון להבין את קורותיהם בטרם יצאו למסע ההעפלה, ובתקופה בה חיו כפליטים ביוגוסלוויה לפני הכיבוש הנאצי ובעקבותיו, וזאת בהקשר ההיסטורי ובנסיבות המיוחדות שבהן נקבע גורלם.

שתי מגמות אלה של הנצחה ומחקר עלולות להתנגש זו בזו וליצור אצל הכותב סתירה פנימית שקשה להתמודד עמה. המחקר ההיסטורי תובע מן החוקר גישה ביקורתית ומידה של ריחוק, ומאמץ מודע לא להגיע להזדהות עם נושאי ומושאי חקירתו. עליו להפריד בין עולם הדימויים שהוא נושא ביחס למושאי המחקר, ולהפריד בהתמדה בין יחסו האישי, השקפותיו הפוליטיות והמיתוסים של סביבתו ובין הדמויות שבהן הוא עוסק. עליו לגשת אל החומר בתום לב אמיתי וללכת עמו, במסגרת כל המגבלות האנושיות, אל המקורות השונים.

בהנצחה המטרה שונה. הקבוצה או הדמויות שהם מושאי הנצחה כבר לבשו דמות ברורה, והמנציח רוצה להשאירם כמות שהם. מותם הטראגי, כמו בפרשה שלפנינו, הותיר כאב ורגשות אשם אצל רבים מבין הפעילים, הניצולים ובני המשפחה, ועבורם צריך סיפור קורותיהם לשמש מעין אנדרטה לזכרם.

מתח זה ליווה את העבודה על הספר הזה, ובמידה רבה היתה זו עבודה קשה במיוחד, שכן הוא עוסק בסיפור של כישלון. קבוצת המעפילים שיצאה מווינה בסתיו 1939, כחלק ממבצע עלייה ב' של המוסד, ואמורה היתה להגיע לארץ כעבור מספר שבועות, נעצרה ביוגוסלוויה, מדינה שנהגה בידידות בפליטי יהודים, ולא הצליחה להמשיך את דרכה לארץ. באפריל 1941, כאשר נכבשה יוגוסלוויה, נפלו רוב חברי הקבוצה שוב בידי הנאצים. גורלם של הגברים נחתם בסתיו 1941, כאשר נרצחו בידי חיילים גרמנים, ובאביב 1942 הומתו הנשים והילדים בקרון גז, במסגרת חיסולה של יהדות סרביה.

הקבוצה מנתה למעלה מ-1,200 נפש, בהם בני נוער חברי תנועות הנוער החלוציות, חברי "החלוץ" וצעירים שהצטרפו אל "החלוץ" לצורך מסע העלייה,

* דברים ביום העיון שנערך בבית התפוצות עם הופעת ספרה של דליה עופר, המסע שלא הושלם: פרשת קלאדובו שאבאץ, תל-אביב 1993

ומאות אנשים מקרב המעמד הבינוני היהודי בעלי מקצועות חופשיים – רופאים, ציירים, מורים, כותבי לחנים ופזמונאים, סוחרים, בעלי מלאכה, משפחות ובודדים, אנשים שייצגו חתך גילים מגוון, שהזקנים ביניהם היו בשנות החמישים לחייהם. בכך ייצגה הקבוצה את החתך החברתי של יהודי מרכז אירופה, רובם מאוסטריה, אף שנמצאו ביניהם יוצאי גרמניה, דאנציג וצ'כיה, ומספר פליטים שנמלטו מפולין.

הקשיים שנתגלעו בארגון מסע העלייה של קבוצת קלאדובו-שאבאץ שיקפו את הבעיות שעמן התמודדו פעילי העלייה לאחר פרוץ המלחמה. המציאות החדשה הפכה על פיה את תוכנית היציאה, ואופציות שונות שעמדו לפני המארגנים, משהחלו בהסעתם של העולים מווינה אל הים השחור, נתבטלו. יתרה מזו, שיקולים מדיניים, שאף הם נבעו מפרוץ המלחמה, הכבידו על מארגני העלייה, והדברים שיקפו את הבעייתיות של עלייה ב' בתקופת המלחמה. עלייה ב' היתה אומנם נחוצה פי כמה, שכן היתה הגורם היחיד כמעט בהצלחתם של יהודים מארצות הריין, אך מאידך גיסא היתה מסוכנת ויקרה עוד יותר, ועוררה מחלוקת בקרב המדינאים.

תהליך קבלת ההחלטות בפרשה זו ובעלייה ב' בכלל, כפי שנחשף מן החומר הארכיוני, מורה על העדר החלטיות ועל גישה דו-ערכית כלפיה. ההחלטות שהתקבלו ביחס להמשך העלייה או הפסקתה היו מהוססות. השתתפו בהן אנשים בדרכים שונים, הן ראשי המוסד לעלייה, כגון שאול אביגור, והן פעילים באירופה, כגון משה אגמי. בסוד העניינים היו גם ראשי הנהלת הסוכנות, ובהם משה שרתוק וחיים וייצמן. הלחצים שהפעילו פעילים כגון שמריה צמרת, שנמצא ביוון ועסק ברכישה או חכירה של אוניה למען המוסד, או זאב שינד, איש המוסד, שעסק גם בפעולות בשיתוף עם בריטניה, הביאו לשינויים בהחלטות גם לאחר שנתקבלו בדרג גבוה יותר. מידה לא מבוטלת של אלתור בעבודת חברי המוסד ובמאמצים להשיג משאבים אפיינו את דרך העבודה של המוסד לעלייה באותם ימים. כל אלו גרמו לסחבת בביצוע הוצאתן של קבוצות המעפילים. אומנם בסתיו 1940 לא העריכו הפעילים, שהדחיות החוזרות ונשנות יהיו הרות גורל, אך הן שהביאו בסופו של דבר לכישלון. אף על פי שאוניית המוסד "דאריין 2" חיכתה למעפילים במשך כל חודש דצמבר בנמל סולינה, הם לא הצליחו להגיע אליה.

קריאת המקורות לאחר יותר מחמישים שנה במדינה עצמאית, כאשר גורלם המר של המעפילים ידוע לנו, מכבידה על ההבנה והאמפתיה הנדרשות מחוקר. קשה להבין עד כמה היה מוגבל שדה הראייה של המדינאים, פעילי העלייה וראשי הקהילות, שהתאמצו לעזור למעפילים בדרכים שונות ביוגוסלביה ובארצות אחרות. כל אלו אינם מבטלים את הצורך לבחון את האירועים מן הפרספקטיבה של אותם ימים בלבד. אנו למדים מפרשה זו על החוט הדק המפריד בין חיים למוות, בין שיקול מוסרי לבלתי מוסרי, בין הכרעה הממטיה אסון לבין כוז המביאה הצלה.

ניתן לטעון, ובצדק, שכל מחקר על השואה מציב בפנינו בעיות כאלה. אכן

כן, אולם המסע של מעפילי קלאדובו-שאבאץ שלא הושלם התרחש כמעט בשעריה של ארץ-ישראל, והים שהפריד בין אירופה לבין ארץ-ישראל היה פתוח לתנועת אוניות כל שנת 1940. לכן הכישלון להעביר את מעפילי קלאדובו-שאבאץ מעורר תסכול גדול עוד יותר.

לאחר ששבו המעפילים ונפלו לידיהם של הנאצים השתלב גורלם בגורל יהודי סרביה, ובכך הופך סיפורם הפרטי לאספקלריה נוספת, בה משתקף תהליך קבלת ההחלטות בדבר רצח היהודים בין הצבא, משרד החוץ והמשרד הראשי לביטחון הרייך. פעולות עונשין קיצוניות במסגרת הלוחמה של הגרמנים בפרטיונים ביוגוסלוויה, האנטישמיות והערך המבוטל של חיי היהודים באו לידי ביטוי בדרך בה נרצחו הגברים, בסתיו 1941. ואילו גורלם של הנשים והילדים היה חלק בלתי נפרד מהפתרון הסופי בסרביה, שחלק ניכר מיהודיה המיתו הנאצים בקרון גז ליד בלגראד עצמה.

מה שעושה את המחקר הזה למיוחד, הוא רצונם של קרובים וידידים להנציח את זכרם של יקיריהם. הם העמידו לרשותנו חומרים אישיים יוצאי דופן – מכתבים שקיבלו מיוגוסלוויה במשך התקופה הממושכת שבה שהו שם המעפילים. מאות המכתבים שקיבלנו שיקפו את רגשותיהם ומחשבותיהם של המעפילים, ותיארו את תנאי חייהם והשקפות עולמם. הם נכתבו לחברים, הורים, בנים, והיו מיועדים להרגיע, לעורר, להאיץ למעשי הצלה, ולפרוק מתחים ורגשות קשים. יש בהם פרטים אישיים על אהבות וקנאות, על קשרים רומנטיים והתפרקותם. הם מתארים מופעי תרבות, סדר יום, שעמום ומאמץ לצקת תוכן בחיי בטלה חסרי תכלית. הם מתארים קשרי חברות וקשרי משפחה, יחסי הורים וילדים ותחושות אשמה על נטישה שנטשו הורים את ילדיהם וההיפך. האוסף מכיל כ-1,000 מכתבים והוא פותח צוהר לעולמם הפנימי של המעפילים; ההעפלה לא עוד משתקפת רק מבעד לעיניהם של המארגנים או מנהיגי הקהילות היהודיות.

חומרים אישיים אלה חשפו את המעפילים על גדולתם וחולשותיהם. הם סייעו בידינו להבין איך מנהלים חיים "נורמליים" בתנאי מחנה, ללא עבודה, בשיממון רב והסתפקות במועט; איך מתמודדים עם תקוות גדולות שנמוגו, ועם סכנות שאינן הולך וגדל; כיצד מתאמצים לא לאבד את האמונה כאשר מעבר להעדר התכלית שסביבם קיימים ידידות, אהבה ודברים אחרים "אמיתיים". "הקבוצה", ה"ביחד" היו לצעירים, חברי תנועות הנוער, משען ומקור להזדהות אישית. אך משארכו חודשי שהייה ללא מציאת פתרון, ומשגברו החששות שהגרמנים ישובו ויהפכו לכובשיהם בעקבות ההתפתחויות הפוליטיות, התעוררו סימני שאלה גם על הקשר העמוק בקרב חברי הקבוצה. חיי היום-יום של המעפילים, ובעיקר של המבוגרים (מעל גיל שלושים ובעלי המשפחות), משקפים את העיוות והפרובלמטיקה שבעצם חיי יום-יום בתקופת השואה. שכן המרכיבים הבסיסיים של חיי יום-יום, אפילו בעתות מלחמה ובמשברים קשים, מאפשרים מידה של כושר הכרעה אישי. היכולת לפעול באופן עצמאי, לקיים חיי משפחה, לחנך ילדים, הם הבסיס בחיי היום-יום שחסרו למעפילים; אלה היו נטולי בסיס

לקיום עצמאי וחייהם עברו יום אחר יום בתנאים פסיים קשים יותר או פחות. הם היו תלויים תלות מוחלטת בגורמים חיצוניים בלתי מוכרים, וביניהם פעילי העלייה עצמם. כל אלו היו מעין אשליה, שניתן בכל זאת להתקיים, או אם להשתמש במושג שרווח בגיטאות פולין: "לבלות את הזמן" – איבערלעבען.

פרשת קלאדובר-שאבאץ היא מעין מיקרוקוסמוס של קורות השואה והדילמות השונות המתעוררות בה. ניתן ללמוד ממנה על התפתחות המדיניות הגרמנית מהגירה כפויה להשמדה, לפתרון הסופי. ניתן ללמוד באמצעותה על הקשרים ההדוקים שנקשרו בביצוע הפתרון הסופי בין הצבא הגרמני לבין ה"ס"ס, ועל הקשר שבין גורלם של היהודים וגורלה של האוכלוסייה המתנגדת לנאצים. אשר ליוגוסלוויה בכלל, הפרשה מציגה את יחסם החיובי של השלטונות והאוכלוסייה לפליטים היהודים. האוכלוסייה המקומית גילתה מידה רבה של אנושיות ורגשות חמים לסבלם של הפליטים, והמכתבים מבטאים את ההוקרה שחשו המעפילים למדינה וליושביה. הם ראו ביחסם קרן אור במסכת הרדיפות והעוינות שהיתה מנת חלקם בארצות הרייך.

סיפור קורותיהם של פליטים אלה מדגים גם את עקרונות המדיניות הבריטית בשאלת ארץ-ישראל והעלייה, ומציג את הפן הבלתי מוסרי של מדיניות זו. ההתעקשות הבריטית למנוע כל אפשרות להמשיך במסע ההעפלה, והפניות לממשלה היוגוסלווית כאשר אפשרות כזו נראתה באופק, היא דוגמא קיצונית למהלכיה המדיניים של בריטניה בנושא העלייה.

קהילה היהודית ביוגוסלוויה שטיפלה בפליטים יהודים בדרך כלל, ובמיוחד בקבוצה זו, הגשימה את הערך החשוב של "כל ישראל ערבים זה לזה". קהילה קטנה זו הקדישה כוח אדם, מאמצים פוליטיים ומשאבים כלליים לעזרת הקבוצה. סייע בידה ארגון הג'וינט, שעל אף גישתו העקרונית נגד פעילות בלתי חוקית תמך כספית באחזקת המעפילים ותרם ל"מוסד" לקניית אונייה שתחלצם מיוגוסלוויה. כל אלו משקפים היבט נוסף של ההיסטוריה היהודית בתקופת השואה.

בהזדמנות זו אני רוצה לשוב ולהודות לכל אלה שלא היסטו להפקיד את המכתבים האישיים בידינו. הם נתנו בנו אמן ובטחו בנו שנצליח במלאכת המחקר, ונספר את קורות יקיריהם ככל שניתן. הם הסכימו, שזו תהיה הדרך הראויה להנציח את יקיריהם. אני מקווה בכל לבי שאכן הצלחנו בכך.